

כיבוד הורים

ראשי פרקים

- א. כיבוד אב ואם רשעים
 - ב. כיבוד אב ואם חילוניים
 - ג. ביקורים שהשפעתם שלילית
- סיכום

האם חובה על אדם לכבד את הוריו, אם אינם שומרים תורה ומצוות? ואם עליו לכבדם – האם כך הדין בכל מצב, או שבדברים מסויימים – כגון בנושאים בהם קיימת התנגשות בין אורח חייו לזה של הוריו – ישתנה הדין? שאלה זו נשאלה מאז ומעולם, ובדורותינו – כשתופעת החילוניות רחבה, ובד בבד גם החזרה בתשובה – הפכה שאלה זו להיות מעשית מאוד.

א. כיבוד אב ואם רשעים

סתירת הסוגיות

הגמרא דנה בחובת כיבוד אב רשע, ומצינו סתירה בין הסוגיות:

הגמרא בבבא מציעא (סב,א) פוטרת יורשים מלהחזיר ריבית שגבה אביהם, וכן פרה שגזל ולא החזיר לפני שמת. הנימוק הוא שאינם חייבים בכבודו כיוון שהכתוב אומר "ונשיא בעמך לא תאור" (שמות כב,כז), ודרשו חכמים: "בעושה מעשה עמך". לעומת זאת, אם עשה תשובה לפני שמת אבל לא הספיק להחזיר – חייבים היורשים להחזיר מפני כבודו, שלא יאמרו עליו שמת כגזלן. בדומה לכך, הגמרא ביבמות (כב,ג) פוטרת מעונש ממזר שקילל את אביו או היכהו, כיוון שהאב אינו "עושה מעשה עמך".

לעומת זאת, בשני מקומות אחרים נראה שהגמרא מחייבת אדם בכבוד אביו ואימו גם כשעברו עבירות:

הגמרא בסנהדרין (פד,ב) אומרת שבן המכה או מקלל את אביו היוצא ליהרג על אחת העבירות – חייב מיתה, ושאסור לבן להיות שליח בית דין להכות את אביו החייב מלקות. זאת למרות שבמקרים אלו האב ודאי איננו "עושה מעשה עמך". במקום אחר (שם עא,א) מחייבת הגמרא בן סורר ומורה בעונש מיתה גם במקרה שהוריו עוברי עבירה, כגון שאביו נשא אישה (שהיא אימו של זה) שאסורה עליו באיסור כרת.

יישוב הסתירה ופסק ההלכה

הראשונים התייחסו לסתירה זו ויישבו אותה בדרכים שונות, ומתוכן הגיעו למסקנות הפוכות. התוספות (יבמות כב, ד"ה "כשעשה תשובה") פסקו להלכה שאין חובת כיבוד אב ואם כאשר הם מוגדרים רשעים, על פי הגמרא ביבמות. לדעתם, מה שאמרו בסנהדרין שהבן אינו נעשה שליח להלקות את אביו הוא דווקא במציאות שבה האב עשה תשובה. אמנם דבריהם קצת דחוקים כיוון שמסקנת הסוגייה אינה כן, וגם בסוגיית בן סורר ומורה אין לזה זכר^א.

לעומתם, הר"ף (יבמות ה, א בדפי הר"ף) הסביר שהגמרא ביבמות, הפוטרת מכיבוד אב רשע, מתייחסת לעניין העונש בלבד, אבל לכתחילה אסור לקללו או להכותו כדברי הגמרא בסנהדרין. אולם לדבריו עדיין קשה מהסוגייה בב"מ, שפוטרת מלהשיב גזילה על מנת לטהר את שמו של אביו הרשע. על זה תירץ בהגהות חוות-יאיר על הר"ף (ס"ק א), שאע"פ שאין חיוב לכבד את אביו הרשע – כדברי הגמרא בב"מ – מכל מקום אסור לבזותו בהכאה^ב.

הרמב"ם (הלכות ממרים ה, יב-יד) פסק שהבן אינו נעשה שליח להכות את אביו. עוד פסק שהמזמר חייב בכבוד אביו, אע"פ שהוא פטור על מכתו וקללתו עד שיעשה תשובה. מדבריו נראה לכאורה שמקורו בסוגייה העוסקת במקרה שראה את אביו עובר על דברי תורה (קידושין לב, ב). שם אומרת הגמ' שלא יאמר לו בלשון קשה, אלא יאמר לו "מקרא כתוב בתורה כך". ברם, כבר הקשו על הרמב"ם (טור י"ד רמ, הגה"מ על הרמב"ם שם סק"ז) שבסוגייה שם מדובר במקרה שהאב שוגג, ואילו בסוגייה בסנהדרין מדובר כשאביו מזיד, ומניין שגם במזיד חייב לכבדו? כמו כן קשה מהסוגייה בב"מ, שם מפורש שאין חיוב לטהר את שמו של אב רשע!

הכסף-משנה (שם הלכה יא) מתרץ שבאמת יש מצוות כיבוד אב גם כשהאב רשע, והגמרא בב"מ שאמרה שאין חיוב להשיב את הגזילה מתפרשת במקרה המדובר בלבד. לדעתו, אם עשה האב תשובה אין הבנים יורשים את הגזילה, וצריכים להחזיר. אבל אם לא עשה תשובה, אמנם הם חייבים בכבודו, אך אע"פ כן הם יורשים והגזילה הפכה לרכושם. לכן אינם חייבים להחזיר, שהרי דין כיבוד אב הוא בממון האב ולא בממונם של הבנים^ג.

א. תוס' לא הזכירו כלל את הסוגייה בפרק בן סורר ומורה, וצ"ע. ושמא יש לומר שדין בן סורר ומורה אינו תלוי בכיבוד אב ואם, אלא בעובדה שהוא גונב ממי שילדהו וסופו לעמוד בפרשת דרכים וללסטם את הבריות וכו'.

ב. החרי"י ציין מקורו בט"ז (יר"ד רמ סק"ז) המביא את דברי התוס' (כתובות פו, א ד"ה "פריעת") שחילקו בין כבוד לקלון, וכבר קדמו בזה חמיו הב"ח, וכדלקמן בדברי הטור.

ג. אמנם דבריו קשים, שתלה הירושה בכוונת האב להחזיר את הגזילה (ראה דרישה י"ד רמ, סק"ג), ועוד כמה קשיות.

הרדב"ז מתרץ דברי הרמב"ם באופן אחר: לדעתו יש לחלק בין מציאות שבה אביו קיים והוא עדיין חייב בכבודו, לבין מציאות שבה האב כבר מת ואז אינו חייב. כל עוד האב קיים הרי שיש סיכוי שישוב בתשובה, ולכן אם לא יכבד אותו נמצא הבן עובר למפרע על המצווה!⁷ אולם משמת אין חובה לכבדו – בשל רשעו.

הטור (יו"ד רמ) הביא את דברי הרמב"ם והקשה עליו, מדוע חייבים בכבוד אביו הרשע? והלא בגמרא ב"מ (הנ"ל) אמרו שאינו חייב! וכך הסיק להלכה, שאינו חייב עד שיעשה תשובה. אמנם הוא עצמו הביא (שם רמא) את דעת הרמב"ם שאסור לבן להכות את אביו הרשע. הב"ח הקשה (שם רמ, ד"ה "כתב הרמב"ם") שתירה זו, ותירץ שיש לחלק בין כבוד לביזיון, ולדעת הטור אע"פ שפטור מלכבדו מכל מקום אסור לו לבזותו (זה המקור לדברי החוות-יאיר שהובא לעיל).

נמצאו להלכה שלש שיטות:

א. דעת הרמב"ם, הפוסק שחייב לכבדו ולהיזהר מקללתו ומכתו. אמנם אם היכה או קילל יהיה פטור.

ב. דעת התוספות, שאינו חייב כלל בכבודו וגם אין איסור להכותו ולקללו.

ג. דעת הטור (ולחור"י גם דעת הר"ף), שאין חיוב לכבדו אבל אסור להכותו ולקללו.

המחבר (שם רמ, יח) פסק כרמב"ם, שאדם חייב בכבוד אביו ובמוראו גם אם הוא רשע. אולם הרמ"א שם פסק כטור, ובסימן רמא לא השיג על פסק המחבר בשם הרמב"ם שאוסר להכות ולקלל אפילו היו רשעים. בנקודות-הכסף הסביר שהרמ"א מחלק כדברי הב"ח שהובאו לעיל, ואת הסוגייה בקידושין (לב,א) הסוברת שיש לכבד את אביו העובר על דברי תורה – יסביר שמדובר בשוגג, כפי שנראה בפשט הסוגייה שם.

הב"ח כתב שיש להחמיר כרמב"ם (ומשמע שזוהי חומרא בלבד ולא מעיקר הדין), אבל הגר"א (יו"ד רמא, סק"ו) פסק כתוספות. הרב עובדיה יוסף (ילקוט-יוסף, הלכות כיבוד אב ואם פרק ז) כתב שהספרדים, שקיבלו הוראות המחבר, צריכים לנהוג כמותו ולהחמיר כרמב"ם. האשכנזים יוכלו לסמוך על הרמ"א כדרכם, ולכאורה גם לא יצטרכו להחמיר כב"ח, שהרי מאידך הגר"א סובר שיש להקל עוד יותר ולפסוק כתוספות.

ב. כיבוד אב ואם חילוניים

עתה יש לדון בחובת כיבוד אב ואם כלפי הורים חילוניים. מהסוגיות שהובאו לעיל נראה שהגדרת רשע היא כשעבר עבירה מדאורייתא במזיד, כגון גזל או עריות או כל עבירה שבגינה יוצא ליהרג. וכתב הפני-יהושע (ב"ק צד,ב ד"ה "תוספות בד"ה בימי רבי") שהעובר עבירה פעם אחת עדיין לא נקרא רשע להפקיע ממנו חובת כיבוד ומורא, אלא רק אם עבר כמה פעמים. דבריו הובאו להלכה בפתחי-תשובה (יו"ד רמ, סקט"ו).

ד. דבריו קשים להבנה, שלא מצאנו שמשנים מעמדו העכשווי של רשע בגלל האפשרות שיעשה תשובה. ראה דיון נרחב בנושא זה ובדעת הרמב"ם בשו"ת יביע-אומר ח"ח יו"ד סי' כא.

והנה אם היה אביו שוגג, ובודאי אם היה אנוס – אין לקרותו רשע, וממילא חלה עדיין מצוות כיבוד אב. לפי זה, לאור מה שהובא בפרק 'תינוק שנשבה', נראה שכיום מעטים מאוד המקרים בהם ניתן יהיה לפטור אדם מכיבוד אב ואם, גם כאשר הם מוגדרים חילוניים ואינם שומרי מצוות כלל וכלל. כך כתב גם בשו"ת יביע-אומר (ח"ה סי' כא אות ט), והוסיף:

גם כשההורים ממשיכים בחילול שבת ושאר עבירות, צריכים הבנים לנהוג בהם כבוד ושיתאהב שם שמים על ידיהם. אולי ישמעו וישוּבו¹.

אמנם הוסיף שאם ההורים עויינים אותם על חזרתם בתשובה "וצוררים להם בגלל שנאתם לדת, הרי הם בכלל המינים והאפיקורסים שבודאי אין לכבדם ומנעם ה' מכבוד", והמליץ לילדיהם לעבור ולגור בעיר אחרת. ודוק, למרות שפוסק כמחבר בדין הורים רשעים וכותב שמצווה לכבדם – במי שמוגדר אפיקורס לא חל דין זה!

אלא שלפי מה שהובא בפרק 'תינוק שנשבה' (סעיף ד), שהדור כולו נחשב לשוגג, יתכן שגם השנאה לדת היא בכלל שוגג זה. בייחוד לפי דברי הרב קוק, ש"רוח הזמן" משדלתם לדרכם השלילית, מסתבר שגם בזה עדיין לא פקעה מצוות כיבוד אב ואם. אמנם כיוון שפגיעתם רעה, מן הראוי לקבל עצה זו לעבור למקום אחר או למעט את מספר הפגישות, ובכך למנוע סכסוכים.

ג. ביקורים שהשפעתם שלילית

עלה בידינו, שיש מצווה לכבד הורים המוגדרים תינוקות שנשבו או שוגגים. אמנם, יש לשאול האם בכל מצב יש לכבדם, או שמא ישנם שיקולים שמחמתם ניתן להימנע מלכבד ומעשים שאינם בכלל הכבוד המחויב.

שאלת כיבוד הורים חילוניים נשאלת רבות בהקשרים משפחתיים, ובייחוד: האם חובה לבוא לבקר את ההורים. ביקורים כאלה עשויים להיות בעייתיים, מכיוון שהבן חושש שאם יבקר בבית הוריו ישפיעו עליו לרעה בעניין קיום התורה ומצוותיה. הבעיה נעשית קשה עוד יותר כשיש לו עצמו ילדים קטנים והוריו רוצים שיבקר עם הנכדים, והוא חושש שמא ילמדו מהם מעשים שאינם בדרך התורה והמצווה.

ה. שלא כפי שכתב בנו הרב יצחק יוסף בספר ילקוט-יוסף (הלכות כיבוד אב ואם פרק ז סעיף ט, בהערה שם), שבימינו כיוון שרואים דתיים ובתי כנסת ושיבות ואינם חוזרים בתשובה – נחשבים כרשעים. לבד ממה שנראה שחולק על אביו, הדבר קשה גם מסברה: וכי מה בכך שרואים ישיבות וכו' – אדרבה, היא הנותנת ששונאים עוד יותר מחמת ההסתה נגד התקציבים הניתנים לזה וכדומה. ועוד, בזמן הרמב"ם וגם בדורות המאוחרים יותר שבהם חיו מהר"מ לובלין, הר"י מוולין והחזון-איש ראו הרבה ישיבות, ואעפ"כ החשיבום כל הגדולים הללו לתינוקות שנשבו, וכפי שהתבטא הרמב"ם במפורש (וראה בפרק 'תינוק שנשבה', ובפרק 'מצוות תוכחה ושנאת הרע'). הסברה שבדבר היא שהם מחונכים על טעותם, ומנגד – אנו איננו יודעים כיצד להוכיחם כיאות.

לעיקר הדין – נראה שביקור אצל ההורים הוא בודאי בגדר כיבוד אב ואם. אף שהדוגמאות המובאות בגמרא לכבוד ולמורא כוללות בעיקר דברים שיש בהם הנאה של ממש לאב: "מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה"¹, אך נראה בודאי שגם הנאה נפשית (וכן איסור גרימת צער) כלולה במצוות אלו. אדרבה, פעמים רבות צער הנפש או שמחתה משמעותיים הרבה יותר מהנאה או נזק גשמי².

עוד יש לציין, שישנם פוסקים הסבורים שיש משום כיבוד אב גם בדברים שאין מהם הנאה כלשהי לאב, אלא קיום רצונו בלבד. אמנם גם פוסקים אלו מסכימים שאין זו מצוות כיבוד שאמרה תורה, אלא רק עניין של הידור מסוים³.

אלא שעדיין ניצבת מנגד בעיית ההשפעה המזיקה, ואין מצוות כיבוד הורים שלו דוחה נזק רוחני לילדיו. לכן כתב הרב שטרנבוך (תשובות והנהגות ח"א או"ח-יו"ד סי' שנא) שאם חושש שילדיו ילמדו מדרכם החילונית של הוריו – כגון פריצות שיראו אצלם וכדומה – יכול להימנע מלבקרם⁴. למעשה, הוא ממליץ לשואל שיבקש מהוריו להתחשב בו בזמן הביקור, ורק אם אינם מתחשבים בו – יימנע מלהביא אליהם את ילדיו.

1. קידושין לא, ב.

2. אלא שעל פי זה לכאורה לא שבקת חיי לכל בריה, וכל דבר שיאמרו ההורים לבנם יצטרך לעשות כדי שלא לצערם. לכן נראה שרק בדברים הנוגעים אליהם יכולים לדרוש שלא יצערם, אבל לא בדברים הנוגעים להנהגתו בעצמו. אמנם, יש לציין כי מצאנו שהאר"י ז"ל ביטל טבילותיו בימות החורף, כיוון שאימו גזרה עליו שלא לטבול מפני הקור (שער רוח"ק עמ' לו). מכאן היה מי שרצה להוכיח שאם יש להורים צער, יכולים גם למנוע מבנם לעשות מה שלבו חפץ גם בדברים הנוגעים אליו בלבד (עיין ילקוט-יוסף שם פרק ט הערה ג). אולם נראה שאין זו ראייה. טבילה היא מידת חסידות, ויתכן מאוד שגם מה שהאר"י נמנע מלטבול היה ממידת חסידות בלבד, והעדיף את מידת החסידות שבמצוות כיבוד אב – מצווה דאורייתא, על פני מידת החסידות שבטבילה – שהיא עניין סגולי להשגת רוח הקודש, כמבואר בדבריו. לכן, אין להביא משם ראייה לענייני הלכה.

3. כך סובר ספר המקנה (קידושין לא, א ד"ה "ת"ר איזהו מורא"), ומוכיח זאת מדין הגמרא: "אפילו נטלו כיס של זהובים שלו והשליכו בפניו לים" – הרי שעל הבן לשתוק כשאביו זורק את ארנקו לים, אע"פ שאין לאב כל הנאה מממונו האבד (אבל מדברי מהר"ק שורש קסו מתבאר שאין משם הוכחה). גם התשב"ץ (ח"ב סי' נג) סובר כך, במענה לשאלתו של מי שנדר שלא ידבר עם אחי אשתו, ואביו ציווהו לדבר עימו, הורה לו להתיר הנדר אף שהאב כבר נפטר, כיוון "דודאי קצת מצווה יש בדבר" – ואפילו אחרי מותו. ראייה לדבריו הביא מבני יונדב בן רכב, שקיימו מצוות אביהם שנים רבות (ירמיהו לה). הגר"א (יו"ד רמ, סקל"ו) והברכת-שמואל (יבמות סי' ג אות ב) רצו לפרש כך בדברי הרשב"א, אך דבריהם קשים (ועיין משיב-דבר ח"ב סי' נ שהבין את דברי הגר"א אחרת). בילקוט-יוסף (הלכות כיבוד אב ואם, פרק ט אות א) הביא אחרונים רבים שנחלקו בדין זה, אולם כתב שרוב הראשונים והאחרונים סוברים שאין בזה מצווה, וכך פסק למעשה.

4. בילקוט-יוסף פרק ז אות ד כתב שהקירבה למחללי שבת ולאפיקורסים מזיקה מאוד, ולכן יש למעט בביקורים אצל הסבא והסבתא החילוניים, עיי"ש. אבל נראה שאין לקבוע מסמרות בזה וודאי לא באופן גורף, אלא החכם עיניו בראשו לשקול בשקל הקודש כיצד ינהג.

סיכום

- א. מחלוקת הפוסקים אם יש מצווה לכבד הורים המוגדרים רשעים. לדעת המחבר יש לכבדם, אבל לרמ"א פטור אף שאסור להכותם או לקללם.
- ב. לדעת פוסקים רבים כמעט ואין בימינו מי שמוגדרים רשעים בגלל אי שמירת תורה ומצוות, לכן נראה שלמעשה יש להמשיך ולכבד הורים חילוניים. אם ההורים נלחמים בקיום התורה ומצוותיה, נחלקו הדעות האם יש לכבדם.
- ג. ביקורים משפחתיים מוגדרים כחלק ממצוות כיבוד הורים, לכן ראוי לקיימם. אם חושש להשפעה שלילית עליו או על ילדיו, יש להתאמץ ולמצוא אפשרות לבקר מבלי להינזק.